

IFJÚSÁG EGY ÁTTAGOLÓDÓ TÁRSADALOMBAN

(Csákó Mihály)

Az ifjúságot – amely a modern társadalom kategóriájaként született – sohasem lehetett homogén csoportként elképzelni. Magyarországon a rendszerváltás előtti kutatások leírták a különböző utakat, amelyek a fiatalokat a társadalom különböző rétegeibe vezették, és azt is, hogy ezeken az utakon milyen sajátos értékekkel, attitűdökkel, kultúrával, tevékenységformákkal rendelkező ifjúsági csoportok alakultak ki.

A rendszerváltás teljesen új helyzetet teremtett, de nem az egyetlen erős hatás volt, amely az ifjúság helyzetét és sajátosságait az utóbbi évtizedben befolyásolta. Ma az iskolázás idejének növekedése és a munkába állás idejének kitolódása, vagy éppen a munkába állás bizonytalansága távolról sem ugyanazt jelenti minden fiatal számára. Az a folyamat, amelyet különböző szerzők posztindusztrializmusnak, posztfordizmusnak, posztmodern fordulatnak, információs vagy tudástársadalomnak vagy – talán leggyakrabban – globalizációnak neveznek, a nyolcvanas évek hazai ifjúságkutatói szerint már korábban is kezdte éreztetni hatását, a rendszerváltás azonban tágra nyitotta előtte a kapukat. Érthető, ha az utóbbi évtizedben megnőtt a tudományos érdeklődés az ifjúság iránt.

Magam nem az ifjúságkutatás területén működöm, a kilencvenes években csupán egy ifjúsági csoport, a szakmunkástanulók, egy fontos rétegződési-mobilitási fordulópontra: a felsőoktatási továbbtanulás, valamint egy sajátos dimenzió, a korai politikai szocializáció témakörében végeztem az ifjúságot valahogyan érintő kutatásokat, így ezekre itt csak alkalmilag támaszkodom, inkább átfogóbb felmérések – elsősorban az *Ifjúság 2000* – adataihoz fűzök megjegyzéseket. Megjegyzéseim egyetértően kapcsolódnak az *Ifjúság 2000 Tanulmányok I.* c. kötet fülszövegének ahhoz az állításához, hogy a rendszerváltás óta felnőtt korosztályokat nem lehet egységesen, mintegy nemzedéként kezelni. Én azonban nemcsak arra hivatkoznék, hogy a társadalmi változások gyorsasága nagy különbségeket okoz az egymást mindössze 5-6 évvel követő korcsoportok között, hanem arra is, hogy az egy korcsoportba tartozó fiatalokat is nagyon sokféle helyzetben éri a változás, amelyeket – már csak ezért is – nagyon különböző módon tapasztalhatnak, fogadhatnak, értelmezhetnek, és teljesen eltérő módokon reagálva alakulhatnak a változások hatása alatt. Az itt emlegetett változások egyik legfontosabbja a társadalmi struktúra átalakulása, ami közvetlenül érinti a fiatalok helyzetét és perspektíváit.

Ebből a szempontból tekintve a legtöbb elemzés, amit olvastam, leginkább dichotóm kategóriákat állapít meg, és ha ennél részletesebb, akkor – a korcsoportok mellett – készen talált intézményes kategóriákat használ, pl. iskolatípusok vagy településszint szerinti csoportokat különböztet meg.

Az egyik ilyen – hazai adatokra alkalmazott – dichotómia a szabadidős és munkanélküliségi szcenáriók megkülönböztetése. A szabadidős szcenárió fogalmát eredetileg

a középosztályosodáshoz kapcsolva vezették be, és valóban van olyan hazai struktúraelemzés, amely ezt a folyamatot diagnosztizálja. Úgy gondolom, hogy ennek az ifjúságra való kiterjesztését nem támasztják alá eléggé a fogyasztási javakkal való növekvő el látottság adatai, mivel ezek nem feltétlenül tüntetnek ki sem egy osztályt, sem a „közepet”. Szerencsés, hogy rendelkezésre állnak a Pepsi-Sziget adatai, amelyek kulturális mutatóként elfogadhatók e folyamat ellenőrzésére. Ez az összevetés az én számomra azt mutatja, hogy míg a középiskolai végzettségűek nagyjából a fiatal népességen belüli arányuknak megfelelően fogyasztják ezt a kultúrát (vagy ha tetszik, olyan arányban kötődnek hozzá), szemben egyik oldalon a felsőfokon tanulókkal vagy diplomásokkal, akik sokkal inkább ragaszkodnak hozzá, másik oldalon az alapfokon iskolázottakkal, akiknek zöme távol marad tőle. Az ifjúság középosztályosodásának nevezem-e már azt, hogy a középiskolások és érettségizettek ugyanazt a kultúrát fogyasztják szívesen, amit a legmagasabban iskolázott réteg? Úgy érzem, ez még nem biztosít eléggé a folyamat jelenlétéről. Másrészt, biztos lehetek-e abban, hogy a kevésbé iskolázottakat nem csak szűkösebb anyagi lehetőségeik és/vagy a földrajzi távolság rekesztette ki a Szigetről, ahová egyébként ugyanolyan szívesen mentek volna el, mint a többiek? Ha netán így lenne, akkor ez arra utalna, hogy ők is középosztályosodnak? Megint csak azt hiszem, hogy az elemzésnek ezen a szintjén még merész lenne ilyen következtetéseket levonni.

Az elemzésnek ebben a szakaszában a szabadidős és a munkánélküli szcenárió valójában csak a lent és fent újabb neveként funkcionál, aminek új tartalma a további elemzésektől várható.

Óvatosságra – és további elemzésre – intenek a kulturális fogyasztás egyéb adatai is. Ha ugyanis a mozilátogatás, a színházlátogatás és a múzeumlátogatás adataira tekintünk, akkor azt látjuk, hogy a színház és a múzeum iránti vonzódásban csak a diplomások különböznek a többiektől. A mozilátogatás már a középfokú végzettségnél felül, ám figyelemre méltó, hogy a szakközépiskolát végzettek eloszlása kétszámú: a leggyakrabban és a legritkábban moziba járók adják a nagy csoportokat. Nem azt sejteti-e ez az apró jel, hogy a középfokú iskolák közül a szakjellegűek társadalmi-kulturális szempontból heterogének? Hogy tanulói közel egyenlő eséllyel kerülhetnek „fel” a középosztályba, vagy „le” az alsóbb munkásrétegekbe? Ha van valamelyes valószínűsége ennek az értelmezésnek, az arra utal, hogy nem minden középfokú tanulás járul hozzá a feltételezett középosztályosodáshoz. (Amellett még azt is tudjuk, hogy jelenleg ez az iskolatípus képzzi a legtöbb tanulót középfokon.)

Az ifjúság középosztályosodásának kulturális mutatói tehát egyelőre nem meggyőzőek. A Sziget esetében csakúgy, mint sok más kulturális fogyasztás esetében hajlamosabb lennék sikeres szabadidőipari marketingről, piacteremtésről és fogyasztóközönségről beszélni, semmint azt feltételezni, hogy akik ugyanazt fogyasztják, azok bizonyos közélettel ugyanolyanok.

Jó példa erre a sportolás, mint kulturális mutató. Bauer és Tibori (2002) megállapítja, hogy az individualizáció ugyan kedvezően hat a tanulásra, a sportot és a rekreációt

ciót azonban a vártnál jobban elhanyagolják a fiatalok. A magunk 1998. évi (Csákó et al.) végzős középiskolásokra kiterjedő mérése alapján csak 30% nem sportolt, és a tanulók mintegy fele már legalább négy éve sportolt rendszeresen. Nem tudhatom, hogy a náluk idősebbek (és a náluk fiatalabbak) mennyire rontják ezt az arányt – feltételezem, hogy rontják. Elemzésünk szerint azonban a sportolás egyértelműen kulturális mutató (mégpedig nem a kulturális fogyasztás, hanem a személy vagy csoport saját kultúrája értelmében). Erre utal, hogy a sportolással töltött évek száma nem a felsőfokon továbbtanulni akarók és nem akarók között tesz különbséget, hanem a továbbtanulást tervezőkön belül, a főiskolára és az egyetemre jelentkezők között. Ha tehát a sportolás az egészséghez való viszony mutatója, akkor úgy tekinthetjük, hogy a fiatalok legmagasabbra aspiráló csoportja törődik a leginkább testi egészségével. A sportolás kulturális jelentőségét az is mutatja, hogy gyakran együttjár a külön nyelvórák látogatásával: a felsőfokra jelentkezők között a hosszabb ideje sportolók több mint 80%-a több éve jár külön nyelvórára is. Mégis, ha egy elképzelt skála két végpontjára tekintünk, akkor nagyjából egyenlő nagyságú csoportokat találunk ott: az egyik rövid ideje tanul nyelvet, de régóta sportol és nem jelentkezik felsőfokú intézménybe, a másik sok éve sportol, de nyelvet is sok éve tanul és jelentkezik felvételire. A sportolás ténye tehát önmagában megint nem lesz alkalmas olyan kulturális mutatónak, amely az imént tárgyalt középosztályosodási hipotézist megerősítheti: hiszen olyan csoportban is tipikus, amely triviálisan nem középosztályi. Ami mélyebb elemzést igényel itt, az nyilván a sportágak sajátos presztízsrangsora, és a sport kultúrjelentősége az adott csoport számára.

Nem kívánom részletesen elemezni itt a sportolás és a többi kulturális mutató sajátos együttjárásait. Itt és most csupán annyit akartam felmutatni, hogy ezen a téren is igaz: az ifjúság erősen tagolódik, akárcsak a társadalom egésze, és a nyilvánvaló nagy szakadékok két oldalán további kisebb, de meglehetősen ismeretlen, ugyanakkor jelentősnek tűnő elkülönülések, esetleg szigetek alakulnak ki.

Azok a kutatások, amelyeknek sorába az Ifjúság 2000 is illeszkedik, az ifjúság új tagolódásának feltárására és megértésére törekszenek. Ehhez fel kell bontani a lent és a fent dichotómiáját, még ha ez és ennek határa a leglényegesebb kérdés marad is. Egy kis fokkal részletesebb képem – ami természetesen szintén alátámasztást igényel – egy 2x2 osztatú kép. Az alsókat nem azonosítanám a kihullókkal vagy kirekesztettekkel, ez a réteg belül van a társadalmon. (Marburgi példa a belül és kívül megértésére.) Az én szememben az alsó réteg a kihullástól veszélyeztetettektől a középosztályosodás reményét ápolókig tart. Hasonlóképpen a „felsőnek” nevezett rész is összetett: világosan elkülönülni látszik az elit (vö. a „Fortune 100 Hungary” toplista megjelenését, az ifjúságot érintően pedig az iskoláikat külföldön vagy százezres nagyságrendű tandíjat szedő intézményekben végzőket), és az a bizonyos „középosztály” – amelyről egyébként magam sem tudnék jobb hipotézist felállítani, mint hogy bizonyára növekvőben van. De ennél a képnél is árnyaltabbra van szükségünk, mert az ifjúság – azt hiszem – többféle, mint gondolnánk.

A fő kérdés az én szememben a „milyen”. Lehet, hogy az igazi ifjúságkutatók ezt már tudni vélik. Én azonban arra emlékszem, amit egy szerszámkészítő tanulótól tanultam meg 1973-ban. Ezt mondta: „Én már szerszámkészítő vagyok, ez valamivel jobb, mint az apám géplakatos szakmája. Az én gyerekeket úgy fogom nevelni, hogy ők már műszerész legyenek.” Most nem a Kádár-rendszer kislépcsős mobilitási útjaira akarok kitérni, hanem arra utalok, hogy a 17 éves fiúnak világos, és korlátozottsága ellenére pozitív perspektívája volt az életéről. Amikor azt mondom: nem tudom (és talán más sem), hogy milyen ma az ifjúság, akkor arra gondolok, hogy az új, átstrukturálódott helyzetekben miféle új perspektívákat látnak, látnak-e egyáltalán valamilyet, vagy éppenséggel érvényes-e még számukra a perspektíva fogalma. Azért használom itt éppen a perspektíva fogalmát, mert ebben jól érződik, hogy a „milyen” kérdés mögött a társadalomhoz való – a fiatalokban nyilván alakulóban lévő – viszony és az ebben való önmeghatározás kérdése áll. Egyre több adatot veszünk föl, de az elemzéseknek még éppen csak nekifogtunk.